ISSN 2522-9303 (Print)
ISSN 2522-9478 (Online)

Економіка України

ECONOMY OF UKRAINE

2020
10
(707)

Головний редактор:
В.М. ГЕЄЦЬ (д-р. екон. наук, проф., акад. НАН України)

Заступник головного редактора:
І.В. КОРНІЄНКО

Редакційна колегія:
О.І. Амоша (д-р. екон. наук, проф., акад. НАН України), *О.М. Балакірєва* (канд. соціол. наук), *О.Г. Білорус* (д-р. екон. наук, проф., акад. НАН України), *І.К. Бистряков* (д-р. екон. наук, проф.), *І.М. Бобух* (д-р. екон. наук), *О.О. Борзенко* (д-р. екон. наук, проф.), *О.М. Бородіна* (д-р. екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.П. Вишневський* (д-р. екон. наук, проф., акад. НАН України), *А.А. Гриценко* (д-р. екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *Б.М. Данилишин* (д-р. екон. наук, проф., акад. НАН України), *Т.І. Єфименко* (д-р. екон. наук, проф., акад. НАН України), *М.І. Звєряков* (д-р. екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.В. Зимовець* (д-р. екон. наук), *Т.А. Заяць* (д-р. екон. наук, проф.), *А.І. Ігнатюк* (д-р. екон. наук, проф.), *Ю.В. Кіндзерський* (д-р. екон. наук), *Гж.В. Колодко* (проф., Польща), *С.О. Кораблін* (д-р. екон. наук, чл.-кор. НАН України), *В.С. Кравців* (д-р. екон. наук, проф.), *В.П. Кудряшов* (д-р. екон. наук, проф.), *Ю.О. Лупенко* (д-р. екон. наук, проф., акад. НААН України), *А.А. Мазаракі* (д-р. екон. наук, проф., акад. НАПН України), *І.Г. Манцуров* (д-р. екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *Г. Мінасян* (д-р. екон. наук, проф., Болгарія), *Л.В. Молдаван* (д-р. екон. наук, проф.), *О.І. Никифорук* (д-р. екон. наук), *Є.Г. Панченко* (д-р. екон. наук, проф.), *В. Папава* (д-р. екон. наук, проф., акад. НАН Грузії), *В.Р. Сіденко* (д-р. екон. наук, чл.-кор. НАН України), *М.І. Скрипниченко* (д-р. екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.М. Тарасевич* (д-р. екон. наук, проф.), В.А. Устименко (д-р. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАН України, чл.-кор. НАПрН України), *М.А. Хвесик* (д-р. екон. наук, проф., акад. НААН України), *Хаунг Сяоюн* (проф., Китай), *О.І. Черняк* (д-р. екон. наук, проф.), *С.С. Шумська* (канд. екон. наук)

Реєстраційне свідоцтво: Серія КВ № 23636-13476 ПР від 20 грудня 2018 р.

Editor-in-Chief:
Valeriy HEYETS (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief:
Iryna KORNIIENKO

Editorial Board:
O. Amosha (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *O. Balakireva* (PhD (Sociol.)), *O. Bilorus* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *I. Bystryakov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *I. Bobukh* (Dr. Sci. (Econ.)), *O. Borzenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *O. Borodina* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Vyshnevskyi* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *A. Grytsenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *B. Danylyshyn* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *T. Iefymenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *M. Zveryakov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Zymovets* (Dr. Sci. (Econ.)), *T. Zaiats* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *A. Ignatyuk* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *Yu. Kindzerskyi* (Dr. Sci. (Econ.)), *G. Kolodko* (Prof., Poland), *S. Korablin* (Dr. Sci. (Econ.), Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Kravtsiv* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Kudryashov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *Yu. Lupenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAAS of Ukraine), *A. Mazaraki* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine), *I. Mantsurov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *G. Minassian* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Bulgaria), *L. Moldavan* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *O. Nykyforuk* (Dr. Sci. (Econ.)), *Ye. Panchenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Papava* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Georgia), *V. Sidenko* (Dr. Sci. (Econ.), Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *M. Skrypnychenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Tarasevych* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Ustymenko* (Doctor of Jurid. Sci., Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine, Corresp. Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine), *M. Khvesyk* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAAS of Ukraine), *Huang Xiaoyong* (Prof., Beijing), *O. Chernyak* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *S. Shumska* (PhD (Econ.))

Registration certificate: Seria KB № 23636-13476 ПР of December 20, 2018

Журнал входить до Переліку наукових фахових видань України з економічних наук (Наказ МОН України від 02.07.2020 р. № 886, спеціальності: 051, 071, 072, 073, 281, 292)

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА «ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ НАН УКРАЇНИ»

ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
ВИХОДИТЬ ЩОМІСЯЦЯ
ЗАСНОВАНИЙ
У ВЕРЕСНІ 1958 р.
КИЇВ

2020 10 (707)

ЗМІСТ

ГЕЄЦЬ В.М. Соціалізація та соціальна якість як інструменти державної політики соціально-економічного розвитку 3

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

НОВИЦЬКА Н.В., ХЛЄБНІКОВА І.І. Вплив акцизної політики України на трансформаційні процеси ринку тютюнових виробів 19

ФІНАНСИ. ПОДАТКИ. КРЕДИТ

ЛУНІНА І.О., БІЛОУСОВА О.С., ФРОЛОВА Н.Б. Конкурентоспроможність податкової системи в контексті розширення фіскального простору України 34

МЕТОДИ ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

ВАСИЛЬЄВ О.М. Скорингове моделювання на основі нейронних мереж для визначення рейтингу позичальника банку 54

ЕКОНОМІКА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

САЛІХОВА О.Б., ГОНЧАРЕНКО Д.О. Політика розбудови фармацевтичної індустрії в Німеччині: уроки для України 63

РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА ТА ЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ 87

© ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2020

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
INSTITUTE FOR ECONOMICS
AND FORECASTING OF THE NAS OF UKRAINE

ECONOMY OF UKRAINE

SCIENTIFIC JOURNAL
PUBLISHED MONTHLY
FOUNDED
IN SEPTEMBER 1958
KYIV

2020 10 (707)

CONTENTS

HEYETS VALERIY. Socialization and social quality as instruments of the state policy of socio-economic development 3

ECONOMICS MANAGEMENT: THEORY AND PRACTICE

NOVYTSKA NADIIA, KHLIEBNIKOVA INNA. The impact of Ukraine's excise duty policy on the transformation processes of the tobacco market 19

FINANCE. TAXES. CREDIT

LUNINA INNA, BILOUSOVA OLENA, FROLOVA NATALIYA. Competitiveness of the tax system in the context of expanding the fiscal space of Ukraine 34

METHODS OF ECONOMIC AND MATHEMATICAL MODELING

VASYLIEV OLEKSII. Scoring modeling based on neural networks for determining a bank borrower's rating 54

ECONOMY OF FOREIGN COUNTRIES

SALIKHOVA OLENA, HONCHARENKO DARIA. Development policy of the pharmaceutical industry in Germany: lessons for Ukraine 63

EDITORIAL POLICY AND ETHICAL PRINCIPLES 87

© Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine, 2020

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.10.019
УДК 336.226.331-047.64(477)
JEL: H26, H29, L66

Н.В. НОВИЦЬКА, канд. екон. наук,
завідувачка відділу дослідження акцизного оподаткування,
Науково-дослідний інститут фіскальної політики
Університету державної фіскальної служби України,
вул. Університетська, 31, 08205, Ірпінь, Київська обл., Україна,
e-mail: n.novitska@gmail.com,
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8238-4006
І.І. ХЛЄБНІКОВА, канд. екон. наук,
с. н. с. відділу дослідження акцизного оподаткування,
Науково-дослідний інститут фіскальної політики
Університету державної фіскальної служби України,
вул. Університетська, 31, 08205, Ірпінь, Київська обл., Україна,
e-mail: khlebnikova.inna@ukr.net,
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7265-9216

ВПЛИВ АКЦИЗНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ НА ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ РИНКУ ТЮТЮНОВИХ ВИРОБІВ

Проаналізовано особливості трансформації ринку тютюнових виробів в Україні у зв'язку з підвищенням ставок акцизного податку і появою новітніх тютюнових виробів та нікотиновмісної продукції. Окреслено перспективи державного регулювання й акцизного оподаткування тютюнових виробів та їх альтернатив в Україні.

Ключові слова: *акцизний податок; тютюнові вироби; новітні тютюнові вироби та нікотиновмісна продукція; електронні сигарети; тютюнові вироби для нагрівання; нелегальний обіг тютюнових виробів.*

Сучасний світовий ринок тютюнових виробів розвивається під впливом ряду факторів, які зумовлені специфікою попиту і пропозиції тютюнових виробів та їх альтернатив. Високе податкове навантаження й популяризація здорового способу життя спонукають виробників випускати нові види продукції з потенційно зниженим ризиком, які не оподатковуються або оподатковуються помірно, зокрема електронні сигарети, тютюнові вироби для нагрівання та інші новітні нікотиновмісні продукти. Такі тенденції відчутно вплинули на ринок тютюнових виробів України, який є одним з найбільших у Європі. Зва-

Цитування: Новицька Н.В., Хлєбнікова І.І. Вплив акцизної політики України на трансформаційні процеси ринку тютюнових виробів. *Економіка України*. 2020. № 10. С. 19—34. https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.10.019

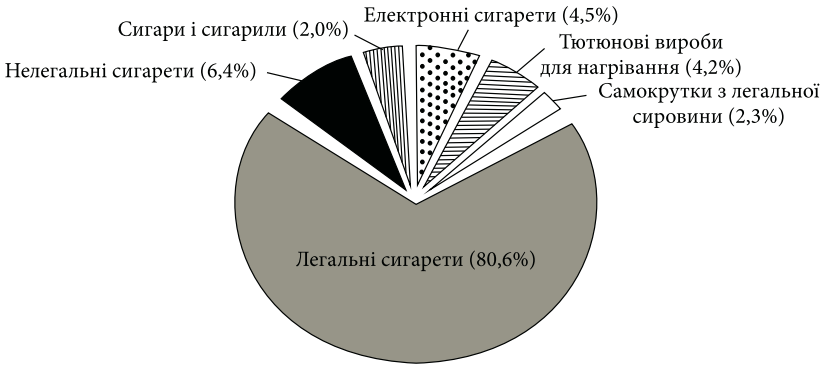

Рис. 1. Структура ринку тютюнових виробів та їх альтернатив в Україні у 2019 р.
Джерело: складено авторами за даними ВООЗ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://www.who.int/ (дата звернення: 15.04.2020); Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/ (дата звернення: 15.04.2020); даними, отриманими за запитами від Державної податкової служби України та Державної митної служби України; Euromonitor International [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://www.euromonitor.com/ (дата звернення: 21.04.2020), Kantar TNS (6 хвиля) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://tns-ua.com/news/monitoring-nelegalnoyi-torgivli-tyutyunovimi-virobami-v-ukrayini-6-hvilya-2019 (дата звернення: 21.04.2020); оцінками експертів ринку та інтернет-магазинів.

жаючи на низьку купівельну спроможність населення, крім інноваційної продукції на ринку України значного поширення набувають також нелегальні сигарети та самокрутки. Це завдає значних збитків економіці країни у вигляді не тільки несплачених податків, а й проблем із здоров'ям населення.

Окремі питання державного регулювання та акцизного оподаткування тютюнових виробів та їх альтернатив, у тому числі тютюнових виробів для нагрівання та електронних сигарет, досліджували вітчизняні й зарубіжні науковці В. Коротун [1], Т. Кощук [2], А. Соколовська [3], Л. Голмс, Ш. МакГілл [4], Л. Грущинський [5] та інші. Водночас трансформаційні процеси на ринку тютюнових виробів України, які проявляються заміщенням попиту на традиційні сигарети альтернативною продукцією, актуалізують необхідність визначення впливу акцизної політики на такі процеси. У перспективі це дозволить розробити заходи державного регулювання та оптимізувати акцизне оподаткування тютюнових виробів з урахуванням ризиків для здоров'я населення та збільшенням попиту на нелегальну продукцію.

Отже, **мета статті** — дослідити вплив акцизної політики України на трансформаційні процеси ринку тютюнових виробів для окреслення перспектив удосконалення податкового регулювання.

На ринку тютюнових виробів та їх альтернатив в Україні домінують легальні сигарети, частка яких (у вимірі одиниць продукції) становить 80,6%. На іншу продукцію припадає 19,4%, зокрема, на нелегальні сигарети — 6,4%, електронні сигарети — 4,5%, тютюнові вироби для нагрівання — 4,2%, самокрутки — 2,3%, сигари та сигарили — 2,0% (рис. 1).

Сигарети в Україні виробляються та реалізуються переважно кількома тютюновими компаніями, зокрема ПрАТ «Філіп Морріс Україна» (31,56%), ПрАТ «АТ ТК «В.А.Т. — Прилуки» (25,41%) і ПАТ «Джей Ті Інтернешнл

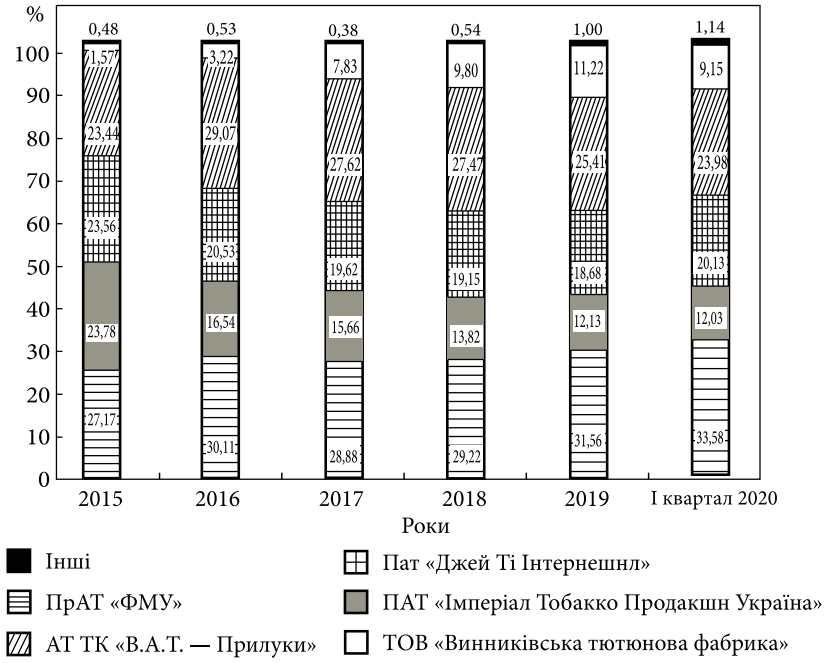

Рис. 2. Структура ринку сигарет України в розрізі виробників у 2015—2020 рр.
Джерело: побудовано авторами за даними, отриманими за запитами від Державної податкової служби України.

Україна» (18,68%) (рис. 2), хоча станом на 2019 р. зареєстровано 24 виробники. Компанії «Великої четвірки», за підсумками 2019 р., увійшли до 100 найбільших платників податків, які забезпечують у середньому 8,5% податкових надходжень зведеного бюджету.

Динаміка ринку сигарет є спадною. У 2015—2019 рр. їх виробництво скоротилося з 92,9 млрд до 68,6 млрд шт., а імпорт коливався в межах від 4,4 млрд до 1,2 млрд шт. і зменшився у 2019 р. до 1,4 млрд шт. При цьому обсяг експорту цих тютюнових виробів зріс з 24,2 млрд у 2015 р. до 25,9 млрд шт. у 2019 р. (рис. 3). У 2019 р. найбільше сигарет експортовано до Японії (26%), Грузії (18%), Молдови (10%), Вірменії (8%) й Азербайджану (6%).

Реалізація сигарет на ринку України протягом аналізованого періоду зменшилася з 73,1 млрд до 44,3 млрд шт., або на 39,4% (рис. 4). Найбільше скорочення обсягу реалізації даної продукції на внутрішньому ринку (без імпорту) спостерігалося у 2019 р. На це, крім інших факторів, вплинула невизначеність з введенням регулювання торговельної націнки під час реалізації тютюнових виробів [1], унаслідок чого тютюнові компанії скоротили виробництво в жовтні та листопаді порівняно з вереснем, відповідно, на 33 і 34% і відкликали сплачений акцизний податок у сумі 855 млн грн.

У 2015—2019 рр. основним економічним чинником трансформації вітчизняного ринку сигарет стало підвищення цін на них, які за рівня інфляції

[1] Поправка № 8 до законопроєкту про запровадження єдиного рахунку для сплати податків щодо фіксованої маржі дохідності оптових та роздрібних продавців тютюнових виробів (відповідно, 7 і 13%).

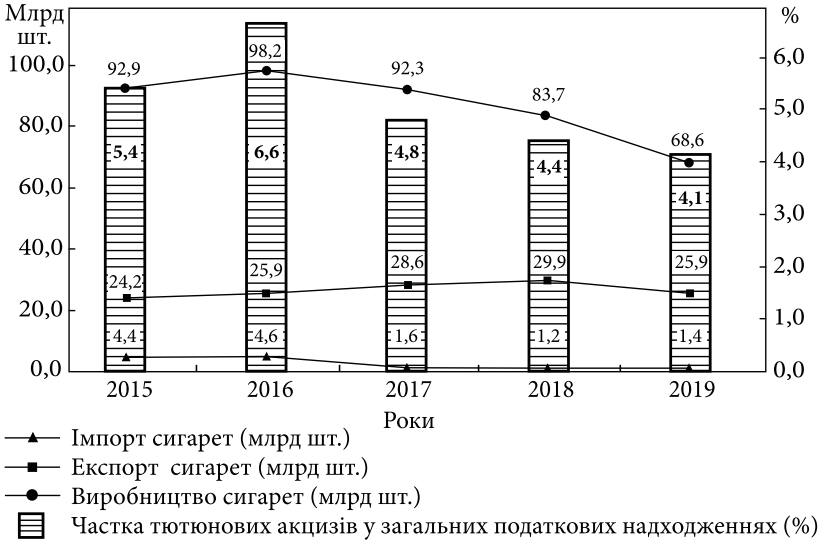

Рис. 3. Виробництво, експорт та імпорт сигарет в Україні у 2015—2019 рр.
Джерело: побудовано авторами за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/ (дата звернення: 15.04.2020).

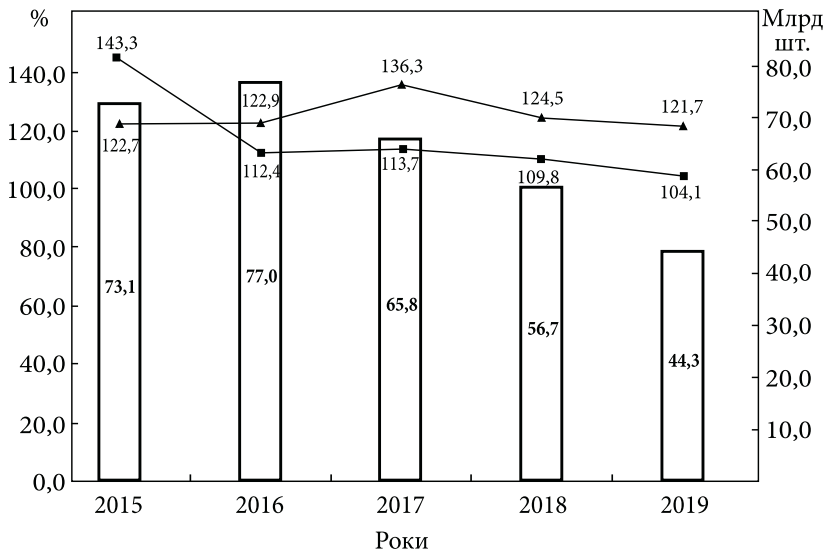

Рис. 4. Динаміка обсягу реалізації сигарет на внутрішньому ринку, індексів інфляції та споживчих цін на них в Україні у 2015—2019 рр.
Джерело: побудовано авторами за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/ (дата звернення: 15.04.2020) і даними, отриманими за запитами від Державної податкової служби України.

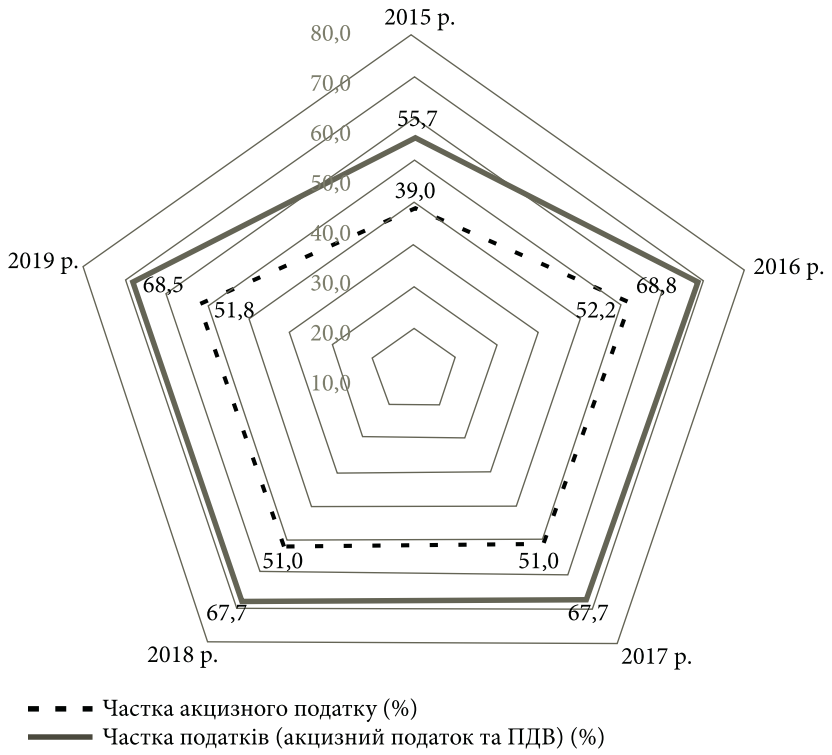

Рис. 5. Частка непрямих податків у ціні пачки сигарет медіум класу в Україні у 2015—2019 рр. *Джерело*: побудовано авторами за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/ (дата звернення: 15.04.2020) та Податкового кодексу України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17

13,6% зросли в середньому на 21,4%. Середня роздрібна ціна на сигарети збільшилася майже в три рази — з 13,12 до 38,78 грн за пачку, що відбулося передусім унаслідок значного підвищення акцизного навантаження. Так, частка непрямих податків у ціні пачки сигарет медіум класу (20 шт.) в Україні протягом аналізованого періоду збільшилася з 55,68 до 68,45%, що пов'язано з підвищенням ставки акцизного податку, яка становить близько 52% ціни сигарет (рис. 5). Незважаючи на низьку купівельну спроможність населення, Україна належить до країн з доволі високою часткою податків у ціні сигарет.

Незважаючи на підвищення специфічної ставки акцизного податку на сигарети, з 2017 р. воно супроводжувалося відповідним зростанням податкових надходжень. У 2019 р. зростання ставки відставало від відповідного зростання надходжень на 29,5% (рис. 6). При цьому планові показники надходжень акцизного податку були недовиконані на 23,5%.

Однією з причин цього є спадна динаміка споживання сигарет в Україні. Якщо у 2015 р. поширеність паління дорівнювала 27,8%, то у 2020 р. — 25,8%. Згідно з прогнозом ВООЗ, у 2025 р. цей показник знизиться до 24%[2]. Порівню-

[2] WHO global report on trends in prevalence of tobacco smoking 2000—2025 ; 2nd ed. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.who.int/tobacco/publications/surveillance/trends-tobacco-smoking-second-edition/en/ (дата звернення: 28.04.2020).

Рис. 6. Динаміка і темпи зростання ставок і надходжень акцизного податку на сигарети в Україні у 2015—2019 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://www.treasury.gov.ua/ua і Податкового кодексу України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17

ючи дані Глобального опитування дорослих щодо вживання тютюну 2017 р.[3] і результати опитування Київського міжнародного інституту соціології 2019 р. щодо поширеності паління серед українців[4], можна дійти висновку, що середня кількість сигарет, викурених протягом дня щоденними курцями, зменшилася на 11% — з 17,1 шт. (18,2 серед чоловіків і 12,6 серед жінок) до 15,7 шт. (відповідно, 16,7 і 12,1). На такі показники потрібно зважати при розробці заходів політики у сфері акцизного оподаткування тютюнових виробів у нашій державі.

Одночасно з позитивними наслідками, які проявились у скороченні поширеності тютюнопаління, значне зростання податкового навантаження на сигарети в Україні детермінувало й інші процеси, що призвели до зменшення надходжень акцизного податку. Це переорієнтація потоків сигарет cheap whites [6] з України до країн-сусідів, поширення нелегальної продукції, перехід споживачів на менш дорогу альтернативу сигаретам.

Необхідно зазначити, що Україна протягом багатьох років була одним з найбільших постачальників сигарет cheap whites до країн Європейського Союзу [1]. Згідно з даними звіту Stella проєкту KPMG, темп приросту обсягів таких сигарет у 2016 р. був на рівні 52%, проте у 2019 р. спостерігався

[3] Глобальне опитування дорослих щодо вживання тютюну (GATS). Основні висновки. Україна 2017. — К., 2017. — 240 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.kiis.com.ua/materials/pr/20170904_GATS/UKR_GATS_2017_ES_UA_web.pdf

[4] Соціологи з'ясували, скільки сигарет на день викурюють українські курці / Zaxid.Net. — 2019. — 12 квіт. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://zaxid.net/sotsiologi_zyasuvali_skilki_sigaret_na_den_vikuryuyut_ukrayinski_kurtsi_n1479477 (дата звернення: 28.04.2020).

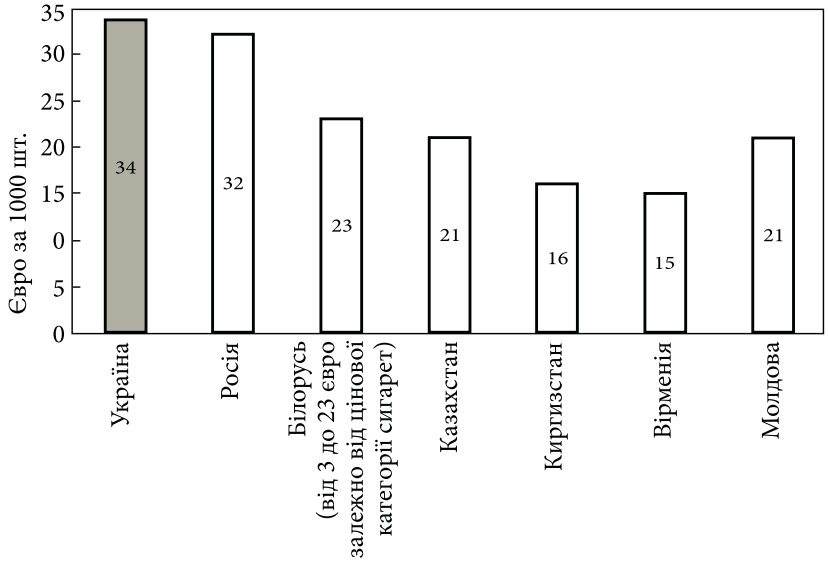

Рис. 7. Ставки акцизного податку (перераховані в євро за курсом центральних банків досліджуваних країн) у державах-сусідах України, у тому числі членах Євразійського Економічного Союзу, у 2019 р.
Джерело: складено авторами за [7].

зворотній процес — падіння сягнуло 43%. Унаслідок значного зростання ставок акцизного податку, ввозити на ринок ЄС сигарети cheap whites з Росії та Білорусі транзитом через Україну стало вигідніше, ніж вітчизняні. Як ілюструє рис. 7, акциз у країнах-сусідах є меншим, що стало основною причиною переорієнтації потоків сигарет cheap whites.

Нелегальний обіг сигарет викликав суспільний резонанс і зумовив значні проблеми для правоохоронних органів як України, так і країн-партнерів. Наявність на ринку нелегальної продукції, яка є значно дешевшою за легальну, підвищує доступність зазначених шкідливих товарів, що створює перешкоди для реалізації державної політики у сфері здійснення контролю над тютюном. За даними Kantar TNS, за чотири роки нелегальний обіг сигарет зріс у шість разів: з 1,1% у 2016 р. до 6,6% (3,5 млрд шт.) у 2019 р. (рис. 8). Втрати бюджету України від недоотримання акцизного податку на тютюнові вироби і ПДВ у 2019 р. дорівнювали близько 4,7 млрд грн. Найбільш поширеними з нелегальних сигарет є продукція з маркуванням Duty Free, частка якої становить 66% у структурі контрабанди сигарет.

Високі ставки акцизного податку роблять діяльність з нелегального продажу сигарет високоприбутковою та привабливою для несумлінних підприємців. Основними реалізаторами таких сигарет є вуличні продавці, магазини, відкриті ринки та кіоски. Ціна нелегальних сигарет в Україні є набагато нижчою за легальні в середньому на 52%.

Для дослідження того, наскільки підвищення цін на легальні сигарети зумовлює зростання їх нелегального обігу, застосуємо інструментарій економетричного моделювання. Вихідний масив даних представлено на рис. 9. Як змінні було взято щомісячні обсяги реалізації нелегальних сигарет, роз-

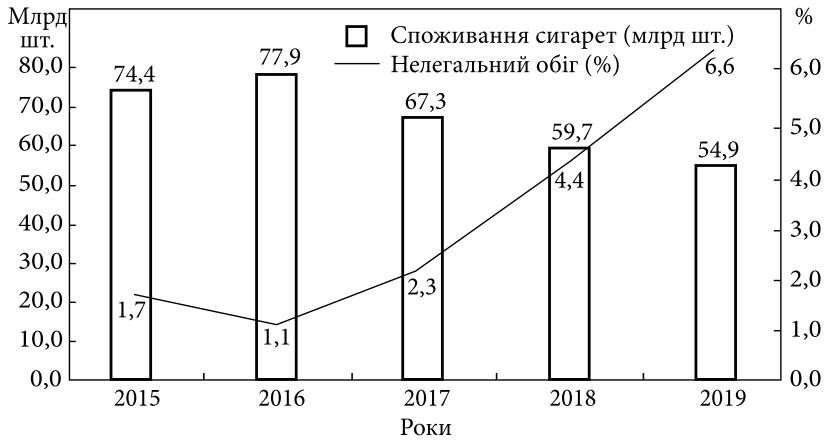

Рис. 8. Динаміка споживання сигарет і частки їх нелегального обігу в Україні у 2015—2019 рр. *Джерело*: побудовано авторами за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/ (дата звернення: 15.04.2020) і Kantar [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://tns-ua.com/news/monitoring-nelegalnoyi-torgivli-tyutyunovimi-virobami-v-ukrayini-6-hvilya-2019 (дата звернення: 21.04.2020).

раховані за даними Kantar TNS і Державної податкової служби України, та ціну сигарет медіум класу за даними Державної служби статистики України.

Для специфікації моделі було проаналізовано досвід іноземних фахівців і вихідні дані для дослідження, на основі чого вирішено зупинитися на лінійній специфікації. На основі інформаційних критеріїв Акаіке та Шварца було підтверджено доцільність такої специфікації. Рівняння регресії із щомісячною дискретністю даних, розраховане у системі статистичного аналізу *R*, має вигляд:

$$Illegal_t = -209,4 + 21,059 Price_t + \varepsilon_t,$$
$$t \quad (-3,7)^{***} \quad (10,1)^{***},$$
$$R^2 = 0,7843,\ \overline{R}^2 = 0,7766,\ F_{1\,28} = 101,8,$$

де $Illegal_t$ — обсяг нелегального обігу сигарет у поточному періоді; $Price_t$ — ціна сигарет медіум класу в поточному періоді; ε_t — випадкова складова.

Оцінки параметрів моделі є статистично значимими, рівняння регресії в цілому адекватним, а значення коефіцієнтів детермінації високими. Отже, обсяг нелегального обігу сигарет на 78,43% зумовлений підвищенням їх ціни. Проведено також діагностику моделі на автокореляцію залишків та гетероскедастичність, яка засвідчила їх відсутність. Коефіцієнт еластичності в економетричній моделі становить 1,64. Це дозволяє зробити висновок, що зростання ціни сигарет на 1% зумовлює зростання обсягів їх нелегального обігу на 1,64%. Іншими словами, підвищення ставок акцизного податку і, як наслідок, цін на сигарети в Україні має дуже значний вплив на поширення тіньового ринку тютюнових виробів. Крім того, значні втрати надходжень акцизного податку в Україні відбуваються внаслідок уникнення оподаткування, однією з форм якого є форстолінг — накопичення на складах виробників сигарет з акцизними марками, придбаними до підвищення ставок, з метою мінімізації сплати податків у майбутніх періодах.

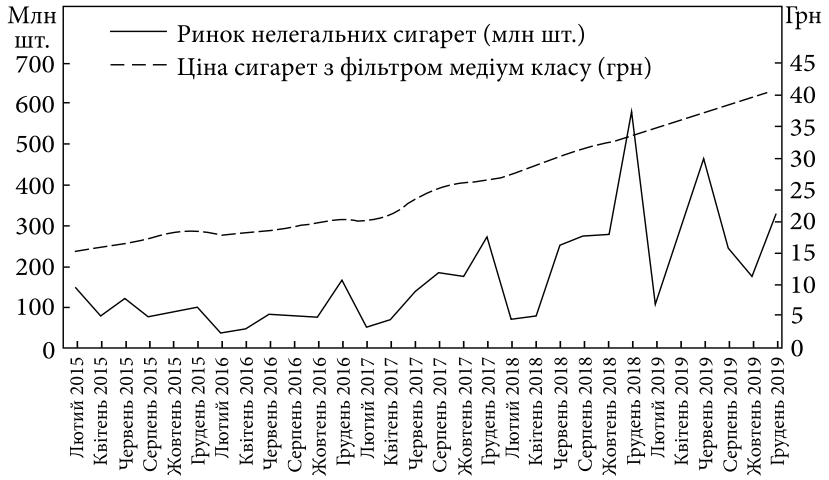

Рис. 9. Динаміка обсягів нелегального обігу та ціни сигарет медіум класу в Україні у 2015—2019 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними Kantar TNS [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://tns-ua.com/news/monitoring-nelegalnoyi-torgivli-tyutyunovimi-virobami-v-ukrayini-6-hvilya-2019 (дата звернення: 21.04.2020) і Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/ (дата звернення: 15.04.2020).

Сприятливими умовами для формування планів виробництва сигарет з урахуванням необхідності накопичення запасів є стабільний графік підвищення ставок [5] й авансова форма сплати акцизного податку (з 2013 р.), за якої податок перераховується при придбанні марок, як правило, до початку виробництва продукції [6]. Виробники сигарет зазвичай вдаються до форстолінгу в другому півріччі року. В цей період обсяги виробництва підакцизної продукції істотно збільшуються з метою накопичення запасів для їх реалізації в наступному році. За нашими розрахунками, втрати акцизного податку з тютюнових виробів унаслідок форстолінгу становили у 2019 р. 1,4% від його надходжень [7].

Трансформації на вітчизняному ринку тютюнових виробів також пов'язані з переходом курців на альтернативи сигаретам, зокрема, на новітні тютюнові вироби і нікотиновмісну продукцію — тютюнові вироби для нагрівання та електронні сигарети, нікотинові подушечки — продукцію з потенційно зниженим ризиком для здоров'я, та самокрутки.

Зважаючи на стрімке підвищення акцизного податку, споживачі сигарет дедалі більше переходять на менш дорогі альтернативи, у тому числі нелегаль-

---

[5] Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2018 році» № 2245–VIII від 07.12.2017 р. було передбачено збільшення ставок акцизного податку на сигарети у 2018 р. в цілому на 29,7% (з урахуванням індексації) та в подальшому до 2025 р. — на 20% щороку, до досягнення мінімального рівня акцизу в ЄС [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2245-19#Text

[6] У такому разі сума податку може бути скоригована при зміні ставки акцизного податку (за основу береться ставка, що діє на дату подання податкової декларації).

[7] Розрахунки здійснено на основі даних Державної служби статистики України щодо обсягів виробництва та імпорту сигарет і звітів про виконання бюджету, оприлюднених на сайті Державної казначейської служби України.

ні, які в Україні набувають значного поширення. Одна з найбільших часток у товарній структурі всього (і легального, і нелегального) ринку тютюнових виробів та їх альтернатив припадає на новітні тютюнові вироби та нікотиновмісну продукцію. Частка останніх на ринку становить майже 9%, з яких 4,5% — електронні сигарети і 4,2% — тютюнові вироби для нагрівання (див. рис. 1).

Вітчизняний ринок тютюнових виробів для нагрівання розвивається з 2015 р., є чітко структурованим і прозорим. На ньому представлені стіки двох торгових марок HEETS і NEO, які імпортуються компаніями ТОВ «Філіп Морріс Сейзл енд Дистриб'юшн» і ТОВ «Бритіш Американ Тобакко Сейзленд Маркетинг Україна» з Італії, Південної Кореї та Румунії.

За інформацією найпопулярніших інтернет-магазинів, ціни на пристрої для споживання стіків коливаються в межах 600—3000 грн, а самих стіків — 50—53 грн за пачку. З огляду на потенційно знижений ризик їх вживання для здоров'я людини, естетику й зручність споживання, така продукція набула популярності серед курців. Згідно з даними Euromonitor International, кількість споживачів тютюнових виробів для нагрівання в нашій державі дорівнює 380 тис. осіб (близько 3,9% від загальної кількості курців) [4].

Зважаючи на вдалий вихід на ринок України системи нагрівання IQOS, з'явилося багато менш дорогих японських і китайських альтернатив пристроям для споживання стіків HEETS, які у нас представлені близько 10 торговими марками. Подібні девайси планують продавати на вітчизняному ринку й інші тютюнові компанії — ПАТ «Джей Ті Інтернешнл» і ПАТ «Імперіал Тобакко Продакшн Україна», а саме, відповідно, Ploom Tech та Pulze.

Згідно з оцінками, в Україні обсяг реалізації тютюнових стіків становить приблизно 2,3 млрд шт. [8], що в грошовому еквіваленті дорівнює 6,2 млрд грн. Поширення тютюнових виробів для нагрівання не створює ризиків втрат надходжень акцизного податку, оскільки тютюн, який вони містять, підлягає акцизному оподаткуванню. Як і в більшості країн ЄС, така продукція оподатковується акцизним податком за ставкою для «іншого тютюну для куріння», встановленою на одиницю маси в кілограмах. Його частка у структурі надходжень акцизного податку з імпортованих тютюнових виробів становить близько 79%.

Ринок електронних сигарет в Україні є одним з найбільших у світі (за винятком США і Китаю), перебуваючи на одному рівні з Великою Британією, Францією, Німеччиною, Канадою, Іспанією, Італією, Росією, Південною Кореєю. Така продукція в нашій державі набула поширення з 2012 р. і встигла «відвоювати» у традиційних сигарет значну частку ринку. За даними Euromonitor International, у 2020 р. в Україні 7% курців є споживачами електронних сигарет, в основному це жителі міст віком 15–24 роки.

На вітчизняному ринку електронних сигарет представлено широкий асортимент продукції, але, на відміну від ринку сигарет і тютюнових виробів для нагрівання, він є менш структурованим. В Україні, як і в усьому світі, в обсязі реалізації переважає частка електронних сигарет відкритого

[8] Директор «Империал Тобакко» в Украине Растислав Чернак: «Штраф АМКУ на 460 млн грн — необоснованный» / Интерфакс-Україна. — 2020. — 18 лют. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://interfax.com.ua/news/interview/641807.html (дата звернення: 10.04.2020).

типу, використання яких є набагато дешевшим порівняно з системами закритого типу. В перерахунку на 1 сигарету витратний матеріал до електронних сигарет відкритого типу в сім разів дешевший за сигарети, а закритого типу — майже в сім разів дорожчий. За даними вітчизняних інтернет-магазинів, діапазон цін на системи відкритого типу становить 100—2300 грн, а закритого — від 150 до 1740 грн. В Україні більшість видів рідини для електронних сигарет відкритого типу (частка яких сягає 77% від загальної кількості видів) виготовляється вітчизняними виробниками, а закритого типу — китайськими (76,4%). До інших країн з найбільшою часткою стосовно відкритих систем належать: США (11%), Франція (5), Китай (2) та Польща (2%), а закритого — США (22%), Швейцарія (1,4) та Польща (0,3%).

Оцінити розмір ринку електронних сигарет дуже складно через розмиту митну статистику, що зумовлено відсутністю до 2021 р. окремих товарних підкатегорій УКТ ЗЕД для складових цієї продукції (пристрої та витратні матеріали). За нашими оцінками, які базуються на показниках поширення споживання електронних сигарет Euromonitor International, даних ВООЗ та середньозваженої ціни на електронні сигарети в найпопулярніших інтернет-магазинах, у 2019 р. такий ринок становив 9,22 млрд грн, або 2,3 млрд шт. у перерахунку на сигарети. Оператори ринку оприлюднюють інформацію про менші обсяги реалізації електронних сигарет [9]. Пояснити це можна тим, що значна кількість видів рідини для електронних сигарет має нелегальне походження. Як свідчать дані ДПС України, нелегальний товар потрапляє на митну територію України в міжнародних поштових відправленнях і ручній поклажі з приховуванням від митного контролю. Потім такі рідини реалізуються через інтернет-магазини і роздрібну торговельну мережу за готівку, без відображення цих операцій у бухгалтерському та податковому обліку. Вітчизняний ринок електронних сигарет розвивається вже вісім років, але до недавнього часу були відсутні державне регулювання щодо нього в цілому та акцизне оподаткування зокрема. Це призвело до переміщення попиту з оподатковуваних товарів на неоподатковувані та відповідного скорочення надходжень акцизного податку. Відсутність ефективних механізмів контролю за обігом такої продукції спричиняє зростання його нелегального ринку.

Наступною альтернативою сигаретам є саморобні тютюнові вироби, так звані самокрутки, які вже тривалий час заміщують попит на сигарети. Складові частини для виробництва такої продукції, а саме фільтр, сигаретні гільзи, папір, пристрій для заправки і власне тютюн, споживач купує окремо в спеціалізованих магазинах або через Інтернет. За даними моніторингу найпопулярніших інтернет-сайтів, на ринку представлений широкий асортимент тютюну як легального, так і нелегального походження. Звісно, неліцензовані виробники мають цінові конкурентні переваги внаслідок відсутності акцизного податку. Так, самокрутка, виготовлена з нелегального тютюну, за нашими розрахунками, є вдвічі дешевшою за легальну сигарету медіум класу, частка акцизного податку в ціні якої сягає майже 60%.

[9] JTI выводит на рынок Украины новый продукт / Интерфакс-Украина. — 2019. — 28 лист. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://interfax.com.ua/news/economic/627405.html (дата звернення: 10.04.2020).

Самокрутки, виготовлені з нелегальної сировини, набувають значного поширення, обсяг яких на ринку оцінити доволі складно, оскільки з розвитком електронної комерції та служб доставки така продукція вільно продається за допомогою мережі Інтернет на неофіційних сайтах. За нашими оцінками, обсяг ринку самокруток з тютюну легального походження в перерахунку на сигарети становить близько 1,08—1,27 млрд шт. Втрати надходжень акцизного податку від переміщення попиту за рахунок різниці ставок сягають близько 94,4 млн грн [10].

З січня 2020 р. на ринку України також представлений новий вид нікотиновмісної продукції — паучі (подушечки) VELO, які не містять тютюну, але за принципом споживання схожі на снус. Паучі класифікуються за кодом УКТ ЗЕД 2106 90 92 00 аналогічно до нікотинозамісної продукції. За даними ДПС України, обсяг імпорту паучів за 2019 р. — травень 2020 р. в перерахунку на сигарети становив 2,63 млн шт., що менше 1% ринку тютюнових виробів та їх альтернатив. Обіг такої продукції сьогодні не підлягає державному регулюванню в цілому та оподаткуванню зокрема. Зауважимо, що ринок нікотиновмісних паучів уже кілька років формується в країнах ЄС, але обіг продукції й досі не врегульовано на загальноєвропейському рівні. Нікотиновмісні паучі як альтернатива сигаретам у майбутньому мають оподатковуватися. Доцільним є встановлення ставки акцизу на основі маси продукції та з урахуванням потенційно зниженого ризику їх вживання для здоров'я людини.

Сигари та сигарили у структурі українського ринку тютюнових виробів та їх альтернатив за фізичним обсягом займають незначну частку — 2,0%, а обсяг їх реалізації становить 1,1 млрд шт. На ринку переважає продукція вітчизняних виробників, частка яких дорівнює 97,9%. Сигари і сигарили для внутрішнього вітчизняного ринку виробляють три компанії, які у 2019 р. мали такі частки: 15,2% — ТЗОВ «ВТФ», 79,2 — ТОВ «Марвел Інтернешнл Тобакко Груп» і 5,5% — ТОВ «Юнайтед Табако».

ВИСНОВКИ

Сучасні трансформації ринку тютюнових виробів в Україні відбуваються під впливом значного підвищення акцизного навантаження на сигарети і поширення альтернативної продукції для споживання нікотину з меншим ризиком для здоров'я людини порівняно з сигаретами. Зростання ставок акцизного податку призвело до небажаних структурних деформацій ринку, які проявились у поступовому заміщенні сигарет продукцією, яка не оподатковується або оподатковується за найнижчими ставками, наприклад нелегальними сигаретами і самокрутками. Останні «відвоювали» у легальних сигарет значну частку ринку і у 2019 р. на них припадало 9—10% ринку тютюнових виробів та їх альтернатив. Іншим фактором, який зумовив структурні зміни на вітчизняному ринку тютюнових виробів, став глобальний тренд здорового способу життя. Поширеність паління поступово знижується, так само як середня кількість сигарет, яку викурюють курці. Дедалі часті-

[10] За даними Податкового кодексу України і Державної служби статистики України щодо обсягу імпорту розсипного тютюну.

ше споживачі обирають потенційно менш шкідливу для здоров'я альтернативу сигаретам — тютюнові вироби для нагрівання і електронні сигарети.

Використання інструментарію економетричного моделювання дало змогу встановити, що у 2015—2019 рр. в Україні підвищення цін на сигарети на 1% зумовило зростання обсягів нелегального обігу цих виробів на 1,64%. Унаслідок значних цінових конкурентних переваг нелегальні сигарети зайняли 6% ринку тютюнових виробів та їх альтернатив, що призвело до втрат надходжень акцизного податку і ПДВ у розмірі 4,7 млрд грн. Споживачі також почали переходити на самокрутки, котрі виготовляються як з легальної, так і з нелегальної сировини. Ці та інші розглянуті нами фактори зумовили зменшення надходжень акцизного податку з тютюнових виробів.

Якщо поширення вживання тютюнових виробів для нагрівання забезпечувало надходження акцизного податку, оскільки така продукція підлягає акцизному оподаткуванню, то перехід споживачів на електронні сигарети призвів до втрати податкових надходжень. Запровадження вітчизняного акцизного податку на рідину для електронних сигарет має супроводжуватися дієвими контрольними заходами, адже значні обсяги даної продукції потрапляють до України нелегально, через канали транскордонної інтернет-торгівлі.

В Україні ухвалено законодавчу ініціативу, за якою з 2021 р. передбачено введення акцизного податку на рідини з нікотином і без, які використовуються в електронних сигаретах, за специфічною ставкою 3000 грн за 1 л (0,100 євро за 1 мл), та застосування марок акцизного податку для цих рідин. Відповідна вітчизняна ставка є нижчою від її середнього рівня в країнах ЄС, де сьогодні впроваджено такий акцизний податок (0,144 євро за 1 мл), і близькою до рівня країн-сусідів, що дасть змогу уникнути поширення контрабанди цієї альтернативної продукції. Проте, на нашу думку, застосування марок акцизного податку щодо рідин для вейпінгу ускладнить податкове адміністрування і не буде ефективним інструментом запобігання зловживанням.

Започатковуючи практику акцизного оподаткування рідин для електронних сигарет, Україні необхідно вжити додаткових заходів з державного регулювання виробництва та обігу цих рідин. Ідеться передусім про введення: друку на упаковці медичних застережень, обмеження обсягу заправних контейнерів, картриджів і змінних картриджів або резервуарів, максимального вмісту нікотину; заборони на використання речовин, які стимулюють життєві сили або створюють враження, що продукція є корисною для здоров'я, а також барвників і шкідливих інгредієнтів; попереднього маркетингового повідомлення; обмеження стимулювання продажів, заборони реалізації неповнолітнім (не лише рідин, а й пристроїв для вейпінгу). Крім того, для забезпечення ефективного адміністрування акцизного податку важливо враховувати розвиток вітчизняного ринку електронних сигарет, що вимагає подальших досліджень на основі додатково зібраної інформації про тенденції та особливості споживання й реалізації такої продукції.

Зважаючи на трансформаційні процеси на ринку тютюнових виробів при формуванні акцизної політики України, потрібно враховувати купівельну спроможність населення, ставки країн-сусідів, а також потенційно знижений ризик для здоров'я новітніх тютюнових виробів та нікотиновмісної продукції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Модернізація системи контролю за обігом тютюнових виробів ; [Новицька Н.В., Хлєбнікова І.І., Коротун В.І., Кощук Т.В. та ін.] ; [за заг. ред. Н.В. Новицької]. — Ірпінь; Хмельницький, 2020. — С. 26 [Електронний ресурс]. —Режим доступу : http://ndi-fp.nusta.edu.ua/files/doc/2020_Modernizaciia_fin.pdf
2. *Кощук Т.В.* Теоретичні засади та досвід акцизного оподаткування новітньої продукції для споживання нікотину в країнах ЄС: висновки для України // Фінанси України. — 2020. — № 2. — С. 38—54.
3. Податкова гармонізація в Україні в умовах реалізації Угоди про асоціацію між Україною і ЄС : моногр. ; [за ред. А.М. Соколовської] / ДННУ «Академія фінансового управління». — К., 2017. — 448 с.
4. *Holmes L., MacGuill S.* Nicotine Survey: Exploring the Modern Nicotine Landscape. — London : Euromonitor International, 2020. — 34 p.
5. *Gruszczynski L.* The Regulation of E-cigarettes: International, European and National Challenges ; [ed. by L. Gruszczynski]. — Cheltenham, UK – Northampton, MA, USA : Edward Elgar Publishing, 2019. — 320 p. [Електронний ресурс]. —Режим доступу : https://www.e-elgar.com/shop/gbp/the-regulation-of-e-cigarettes-9781788970457.html
6. *Ross H., Vellios N., Clegg Smith K., Ferguson J., E Cohen J.* A closer look at «Cheap White» cigarettes // Tob Control. — 2015. — P. 1—5 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://tobaccocontrol.bmj.com/content/tobaccocontrol/early/2015/09/28/tobaccocontrol-2015-052540.full.pdf
7. *Дубравицкая О.* К чему приведет выравнивание акцизов на сигареты в странах ЕАЭС // RBC. — 2019. — 21 янв. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://www.rbc.ru/business/21/01/2019/5c41aa049a79473aa31c597a (дата звернення: 02.04.2020).

Стаття надійшла 23.07.2020

REFERENCES

1. Novytska N., Khliebnikova I., Korotun V., Koschuk T. Modernization of the Control System for Tobacco Products. N.V. Novytska (Ed.). Irpin, Khmelnytskyi, 2020, p. 26, available at: http://ndi-fp.nusta.edu.ua/files/doc/2020_Modernizaciia_fin.pdf [in Ukrainian].
2. Koschuk T. Theoretical grounds and experience of taxation of the novel nicotine-consuming products in EU countries: conclusions for Ukraine. *Finance of Ukraine*, No. 2, 2020, pp. 38-54 [in Ukrainian].
3. Tax Harmonization in Ukraine in the Context of the Implementation of the Association Agreement Between Ukraine and the EU. A.M. Sokolovska (Ed.), Academy of Financial Management, Kyiv, 2017 [in Ukrainian].
4. Holmes L., MacGuill S. Nicotine Survey: Exploring the Modern Nicotine Landscape. London, Euromonitor International, 2020.
5. Gruszczynski L. The Regulation of E-cigarettes: International, European and National Challenges. L. Gruszczynski (Ed.). Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA, Edward Elgar Publishing, 2019, available at: https://www.e-elgar.com/shop/gbp/the-regulation-of-e-cigarettes-9781788970457.html
6. Ross H., Vellios N., Clegg Smith K., Ferguson J., E Cohen J. A closer look at 'Cheap White' cigarettes. *Tob Control*, 2015, pp. 1-5, available at: https://tobaccocontrol.bmj.com/content/tobaccocontrol/early/2015/09/28/tobaccocontrol-2015-052540.full.pdf
7. Dubravitskaya O. What will the Equalization of Excise Taxes on Cigarettes in the EAEU Countries Lead to? RBC, January 21, 2019, available at: https://www.rbc.ru/business/21/01/2019/5c41aa049a79473aa31c597a (accessed on: 02.04.2020) [in Russian].

Received on July 23, 2020

Nadiia Novytska, PhD (Econ.), Head of the Excise Duty Research Department,
Research Institute of Fiscal Policy
of the University of the State Fiscal Service of Ukraine,
31, Universitetska St., Irpin, 08205, Kyiv Oblast, Ukraine
Inna Khliebnikova, PhD (Econ.),
Senior Researcher of the Excise Duty Research Department,
Research Institute of Fiscal Policy
of the University of the State Fiscal Service of Ukraine,
31, Universitetska St., Irpin, 08205, Kyiv Oblast, Ukraine

THE IMPACT OF UKRAINE'S EXCISE DUTY POLICY ON THE TRANSFORMATION PROCESSES OF THE TOBACCO MARKET

The market of tobacco products in Ukraine is one of the most dynamic and competitive. It develops under the influence of certain factors that cause structural changes, therefore, the aim of the article is to conduct a comprehensive analysis of transformation processes in the market of tobacco and their alternatives in Ukraine and identify the factors that cause them. The high level of tax burden and the proliferation of alternative products with a potentially lower risk to human health, including heating tobacco products and e-cigarettes, are key factors in the market's transformation process. Their presence leads to an increase in illicit turnover of tobacco products, which accounts for 6.37% of the market, and the gradual replacement of cigarettes with alternative products, which account for 12.95%.

The presence on the market of products that are not taxed or taxed at lower rates is one of the reasons for the reduction of excise duty revenues. According to the results of 2019, the planned indicators of revenues were not met by 23.5%. Other reasons for non-fulfillment of excise duty revenues include: declining dynamics of the tobacco products market; reduction in the number of smokers; reorientation of «cheap whites» cigarette flows from Ukraine to neighboring countries; tax avoidance.

Prospects for further research are identified, namely the need to develop measures for state regulation and optimization of excise duty taxation of tobacco products and their alternatives, taking into account the risks to public health and increasing demand of illegal products.

Keywords: *excise duty; tobacco; novel tobacco products and nicotine-containing products; electronic cigarettes; heating tobacco products; illicit turnover of tobacco products.*